

ПОЧАТОК ЕМІГРАЦІЙНОГО РУХУ З ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ (кінець XIX-початок XX ст.)

МАНДРИК І. О.

Виповнилось понад сто років першій хвилі переселенського руху українців до далекої Канади і США. Спонукувані економічними негараздами тодішньої Австро-Угорщини, галицькі, буковинські та закарпатські українці все зростаючим потоком вирушали у далеку і незвідану дорогу у пошуках кращої долі.

В українській історіографії досить добре вивчена еміграція з Галичини і Буковини, однак стосовно Закарпаття ця проблема розкрита слабо. Це обумовлюється і недостатньою увагою з боку дослідників, а також тим, що більшість джерел, у тому числі й статистичних, наявні на угорській мові.

Можна виділити монографію В. Ілька [1] про розвиток закарпатського села початку XX ст., де в окремому параграфі розглядається це питання, а також доробок П.К.Сміяна [2], В. І. Неточаєва [3]. Ці праці, хоч і приділяли увагу еміграційним процесам, проте розглядали їх тільки крізь призму соціально-економічного розвитку, в той же час не вивчали його всебічно. По сьогодні залишається недослідженим життя емігрантів Закарпаття, їх суспільна, національна, культурна, релігійна діяльність за кордоном, з'язки з рідним краєм та українським народом в цілому. Угорська дослідниця Юліана Пушкеш у ґрунтовній праці всебічно розглянула еміграцію з Угорщини в кінці XIX і на поч. XX ст., при цьому вона торкається й української еміграції із Закарпаття [4]. У праці знаходимо дані про життя українців у США та інших країнах.

У останній третині XIX - поч. XX ст. під впливом розвитку товарно-грошових відносин у сільському господарстві Закарпаття, прискорюється процес диференціації і розорення основної маси населення – селянства. Безземелля, податки, низькі заробітки, величезна іпотечна заборгованість, високі

орендні ціни на землю – все це штовхало людей на пошуки шляхів виходу з вкрай важкого економічного та соціального становища.

Починаючи з 70-х рр. XIX ст. одним з таких шляхів стало відхідництво закарпатців, особливо з гірських та передгірських районів, на сільськогосподарські роботи у центральні райони Угорщини. Наплив відхідників особливо посилювався з 90-х років минулого століття, а ще більше зріс на початку XX ст. Українських сільськогосподарських робітників усе частіше наймали як штрейкбрехерів при заміні страйкуючих угорських поденників. Точних цифр відхідництва немає, але приблизно можна вирахувати цю кількість. За повідомленням окружного начальства Іршавського району, лише звідси щороку більше ніж 4.000 чол. відправлялися в господарства Альфельда, а частина наймалася на підприємства різних регіонів Угорщини [5].

По чотирьох комітатах краю статистика за 1900 р. подає відомості про 76.290 найманців і поденників [6]. До того ж тут нараховувалися десятки тисяч малоземельних селян, які також змушені були вдаватися до сторонніх заробітків. Край був аграрно перенаселений, тому близько чверті сільського пролетаріату не могли знайти на місці постійну роботу. Цим обумовлюється значна як внутрішня міграція, так і зростаюча еміграція, яка захопила Закарпаття (а також сусідню Словаччину) більше, ніж будь-який інший регіон Угорщини.

За офіційними даними у найбільшому Марамороському комітаті в 1897 р. роботу шукало 11.590 робітників, а роботодавці могли запропонувати лише 5 тис. місць у сільському господарстві і на лісорозробках [7]. Трудящі змушені були шукати застосування своєї праці за межами комітату. в основному, виїжджати на сільськогосподарські

роботи в угорські рівнинні області. Такий виїзд, особливо на жнива, з кожним роком зростав. Лише при посередництві “Експозитури гірських районів” у 1907 р. туди було відправлено 12.289 робітників [8]. Договори на жнива та інші сільськогосподарські роботи уклалися, в основному, весною, щоб великі землевласники були повністю і своєчасно забезпечені і гарантовані робочою силою.

За підрахунками угорського соціолога початку століття Імре Іллеша, з північних комітетів (Словаччина і Закарпаття) тільки на жнива в райони Альфельда прибувало до 80 тис. чол [9]. Міграція проходила і всередині кожного комітату і району. Наплив додаткової робочої сили був вигідний, у першу чергу, великим землевласникам, оскільки забезпечував їх дешевою робочою силою, хоч у нових районах приїжджі і одержували дещо більшу плату, мали можливість заробити на прожиття кілька центнерів зерна. Але все це супроводжувалось видатками на дорогу, відривом на тривалий час від сім'ї, виснажливою роботою. Часто сезонних робітників наперед вербували представники державної влади або поміщицьких господарств, щоб використати як резервну робочу силу на випадок страйків угорських селян. Так, як видно зі звіту “Експозитури гірських районів”, із комітетів Закарпаття у 1906 р. в центральні райони Угорщини було відправлено 10.247 робітників [10]. У 1907 р. урядовий представник Нандор Рокліц завербував 2.000 робітників із Ужанського комітату, яких 27 червня у спеціально зарезервованих вагонах відправили до Баболни [11]. Людям виплачувалося по дві крони на день, їм забезпечували видатки на дорогу і харчування.

Частина людей виїжджала на заробітки до сусідньої Галичини, в Австрію, Чехію, навіть до Німеччини. Отже, відхідництво в інші регіони на кінець XIX ст. займало досить значне місце у соціально-економічному житті селянства Закарпаття, стало важливим фактором його існування.

Поряд з відхідництвом і внутрішньою міграцією, поступово з'являється як постійний фактор еміграція населення краю за океан. Правда, у 1867 р. на пропозицію угорського уряду вив'язати розміри від'їзду населення округні начальники Ужанського комітату повідомляли, що з цієї території

ніхто не виїхав, як і не переселився сюди за кордону [12]. У той же час у гірські райони Закарпаття з сусідньої Галичини переселялися бідніші прошарки єврейського населення. Так, впродовж 80-х років XIX ст. єврейське населення Великого Березного майже подвоїлося [13]. Такий ріст був обумовлений як переселенським рухом, так і природнім приростом, характерним для всього Закарпаття.

Постійним супутником життя значної частини населення краю були нестатки, навіть голод, а найчастіше – його постійна загроза. Ситуація не змінилася і на початку XX ст. Це змушені були визнати і офіційні угорські власті. Так, у 1902-1903 рр. на Верховині панував голод. У рамках урядової допомоги за нижчу оплату голодуючим продавалася кукурудза, яка поставлялася у 240 населених пунктів для 36 тис. сімей [14]. Але, як повідомляла газета, і після цього 20 тис. жителів із 30 сіл залишилося без шматка хліба [15]. В угорському парламенті депутат Еде Баніцкі звернувся у 1909 р. із запитом до міністра сільського господарства за приводу нового голоду серед українського населення Верховини [16]. Кореспондент газети “Оз Ешт” (“Вечір”) писав, що угорська громадськість немає навіть уявлення про бідність на Міжгірщині, де багато сімей впродовж 10-ти років не їдять м'ясо, споживають лише вівсяний хліб [17]. Це в гірському районі. Не на багато кращим було життя і в низинних районах. Вчитель Олександр Теслович з гіркотою описав голод у своєму селі Гетеня Виноградівського району, де 90 % школярів ніколи не їли вдосталь навіть кукурудзяного хліба [18].

Погіршення життєвих умов широких прошарків населення обумовлювалося й інфляцією, зростаючими цінами на основні продукти харчування. Так, за перше десятиліття XX ст. ціни на хліб зросли на 38,8 % [19], а на м'ясні та інші продукти ріст був ще вищим.

Не лише сільське господарство, але і малочисельні та поодинокі фабрики не могли забезпечити роботою значну масу сільсько-го населення Закарпаття. В цих умовах часто єдиний вихід для значної маси людей вбачається в еміграції, яка, починаючи з 70-х років, дедалі наростає. Багато селян, дрібних ремісників та торговців виїжджали за океан, сподіваючись заробити гроші і викупити у

лихварів закладену землю чи інше майно, а більшість – для того, щоб просто уникнути голоду. Окружний начальник Ужгородського району в 1909 р. писав: “Причини еміграції слід шукати у бідності краю і у відсутності джерел заробітку” [20]. Звичайно, конкретні причини виїзду великої маси людей могли бути різними. На вимогу надзупанів і центрального уряду доповісти про характер і розміри цього явища окружні начальники та інші урядовці робили спробу проаналізувати його. Про це свідчать численні архівні документи. Відповідно до місцевої специфіки, одні відзначали в цілому бідність краю, відсутність достатньої кількості землі, її неродючість, інші говорили про відсутність ефективної урядової програми допомоги населенню, велику заборгованість селянських господарств, намагання людей зміцнити своє матеріальне становище. Виділявся як мотив – відсутність медичної допомоги, висока смертність населення, алкоголізм. Один з чиновників пише, що причину аж ніяк не слід вбачати у хворобливому бажанні збагатитися або в агітації агентів, поскільки єдиний вихід полягає у будівництві фабрик, що дозволило б народу одержати доступ до стабільних заробітків [21]. Підзупан Березького комітату дотримувався протилежної думки, що народ стимулює емігрувати бажання до збагачення, намагання сплатити свої борги [22]. Капушанський окружний начальник у 1914 р. відзначав, що в Америці робітник за 1-2 роки заробляв кошти на хату і на купівлю декількох гольдів землі. (Це твердження є перебільшенням, хоча і не позбавлене реальності. Розміри еміграції коливалися і від попиту на робочу силу за океаном, від кон’юнктури ринку). Він же причину нестатків вбачав у повсюдному розповсюдженні алкоголізму, який охопив 90 % дорослого населення [23]. З цими доводами також слід погодитися, хоча алкоголізм значної маси людей був породженням відчаю, безвихіддя з становища. Про соціально-культурний рівень на Закарпатті наведемо лише один такий штрих: у 1900 р. у Марамороському комітаті працювали всього 44 лікарі, в Угочанському – 13, Ужанському – 23, Березькому – 30 лікарів [24]. Вірним був загальний висновок одного з сучасників, що усіх емігрантів “примушує до виїзду бідність”, в той же час для “їхнього врятування нічого не зроблено” [25].

Емігрантів можна поділити на дві категорії. До першої відноситься те бідне населення, яке не мало жодного майна і виїжджало, щоб знайти будь-яку роботу, заробити трохи грошей і знову повернутися додому. Іншу категорію складали ті, хто продавав все своє майно і назавжди виїжджав з усією сім’єю.

Великий вплив емігрантів до США, Канади, Аргентини та в інші заокеанські країни був обумовлений і пропагандою агітаторів, котрі обіцяли великі заробітки, а завербованих переправляли різними шляхами, переважно через порти Рієка і Гамбург. Для виїзду потрібні були кошти, які виїжджаючі добували або шляхом лихварської позички, або закладом основного майна, чи його повним розпродажем.

Еміграція вела до збагачення лихварів і заможних селян, які, використовуючи гостру потребу виїжджаючих у грошах, дешево купали їх майно і землю. Лихварі давали позички за високі проценти (30-40 %), які інколи сягали ще більших розмірів [26]. Добре заробляли і різноманітні еміграційні агенти та німецько-американські пароплавні компанії. Проте причину цього важливого соціально-економічного, політичного і національного явища не можна пояснити лише однією “агітацією”, як це інколи намагалися довести представники угорської влади. Відомий український етнограф Володимир Гнатюк, який добре знав закарпатські умови, так оцінював ситуацію: “Навіть найхитріший агент нічого не зробить там, де для еміграції немає сприятливого ґрунту” [27]. На Закарпатті такий ґрунт був.

Хоч якою гіркою була розлука з рідною стороною, а найчастіше і з сім’єю, багатьом людям виїзд на заробітки за океан здавався єдиним виходом із скрутного становища. Чутки про казкові багатства, котрі чекають переселенців, привертали увагу тих, кого злидні та безправ’я довели до відчаю.

Еміграція із Закарпаття, так само як і з Угорщини, розпочалася ще у 70-ті роки XIX ст.; її масштаби зростали з року в рік аж до 1907 р., коли вона досягла апогею. За даними угорської статистики, в період з 1892 по 1902 рік лише з Ужанського комітату виїхало 19.368 чол. [28]. Таких же розмірів досягла еміграція і з інших комітатів, заселених українцями. Проте точних статистичних відомостей за 70-90-ті роки немає, поскільки регулярний державний облік не вівся.

Значно більш повною стала картина на початок ХХ ст. Як свідчать архівні документи, впродовж 1900-1905 рр. з чотирьох комітетів Закарпаття, де переважну масу населення складали українці, паспорти на виїзд одержали понад 47 тис. чол. працездатного населення. До того ж, за ці роки 10.700 людей виїхали без паспортів [29]. До 1905 р., наприклад, лише з невеликого села Доробратова Іршавського району до США відбуло понад 300 чоловіків [30]. Частина людей від'їжджала до Південної Америки, переважно в Аргентину, Бразилію, Уругвай. Як повідомляла угочанська газета, були переселенці навіть у Південну Африку, куди могли їхати тільки ті, хто мав 20 фунтів стерлінгів, або 480 крон [31].

Найбільшу кількість серед тих людей, що покидали край, складали українці. Серед них були і ті українці, котрі проживали у сусідніх словацьких комітатах. Відомий етнограф Володимр Гнатюк, відвідавши словацькі та українські області Угорщини, писав, що в деяких селах Земплінського комітату «залишилися одні жінки і діти, оскільки чоловіки розбрелися по світу за хлібом» [32].

За статистичними даними, у 1900 р. з усієї території Угорщини емігрували 3.116 українців, а у 1905 р. – вже 7.287. На 1907 р. їх чисельність зменшилася до 5.088 чол. [33]. Дослідниця Юліана Пушкаш наводить такі дані: з 1899 по 1910 рр. загальна численність емігрантів-українців з усієї території Угорщини склала 128.460 чол [34]. Цікавим був її соціальний склад: землероби складали 43,4%, промислові робітники – всього 2%, сільськогосподарські поденники – 37,2%, люди розумової праці лише 0,1% і 17,4% представники інших соціальних верств [35]. Наведені цифри свідчать про значне переважання серед потоку емігрантів найнижчих прошарків сільського населення.

Основну масу тих, хто залишав рідні краї, складали чоловіки у віці 20-40 років, тобто найбільш працездатна частина населення. Внаслідок еміграції питома вага цієї категорії людей на Закарпатті безперервно знижувалася. Так, якщо в цілому по Угорщині чоловіків у віці 20-40 років серед населення нараховувалося 27,8 %, то у Березькому комітаті лише 24,4 %, а в Ужанському ще менше – 22,39 % [36]. Нанпередодні першої світової війни хвиля еміграції спала. Так, у 1912 р. виїхало всього 1.783 українців [37].

Правда, при цьому слід мати на увазі, що з краю виїжджали представники й інших національностей, які тут проживали – угорці, словаки, євреї, румуни та інші.

Масова еміграція населення негативно вплинула на економічну ситуацію на Закарпатті. Великі землевласники та інші роботодавці втрачали значну кількість робочої сили, що вело до її подорожчання. Процес досягнув таких розмірів, у тому числі і в гірських районах, що вже не вистачало робочої сили. Окружний начальник Велико-Березнянського району у 1907 році офіційно повідомляв, що переважна більшість працездатного населення вже виїхала до Америки, тому нестача робочих рук є постійним явищем. Виходячи з цього, власті були проти відправки 2.000 робітників на сільськогосподарські роботи в райони Альфельда [38]. Великі землевласники Угочанського комітату також звертали увагу піджурана на негативні наслідки масової еміграції, оскільки вона веде до «відсутності робочих рук, в зв'язку з чим господарі не взмозі укласти договори» [39]. Весною 1909 р. в комітатській газеті піджуран Березького комітату Іштван Гулачі з тривогою писав, що еміграція веде до «нестачі робітників», оскільки лише за січень-лютий 1.289 чол. звернулися з проханням видати їм дозвіл на виїзд [40]. Подібні побоювання землевласників та урядовців дійсно були не безпідставні, але в їх основі все ж лежало побоювання від зростання вартості робочої сили, а не її відсутності як такої.

Занепокоєний масштабами явища по всій країні у 1903 р. угорський уряд розробив, а парламент прийняв закон про еміграцію, котрий покликаний був обмежити її. Головні положення закону стосувалися діяльності агентів, регулювання розмірів і напрямків еміграції. Міністерство внутрішніх справ щорічно звертало увагу місцевих органів влади на діяльність різних посередників, закликало здійснювати заходи проти агітаторів. З 1899 р. на посередницьку еміграційну діяльність потрібно було одержати спеціальний дозвіл. Люди, які його не мали, перслідувалися і каралися. Адміністративні обмеження здавалися більш простим шляхом, але на практиці вони виявилися малоефективними. Про це свідчить той факт, що й після прийняття антиемігрантських законів темпи виїзду за кордон не зменшилися, а навіть

різко зросли. Це стосується військовозобов'язаних призовників [41]. Саме на 1905-1907 роки припадає найвищий розмах еміграції.

Політика угорського уряду викликала критику серед громадськості, а також у пресі, поскільки вона стимулювала, а не обмежувала подальший виїзд людей за океан. Виділялися і більш глибокі причини, переважно економічні, цього суспільного явища. Газети продовжували повідомляти про зловживання місцевих чиновників та в цілому урядових властей при видачі виїзних документів, оскільки ті вимагали додаткової плати у розмірі 10-20 корон [42].

У 1909 р. знову були прийняті законодавчі закони, покликані зменшити еміграцію, але і вони лише частково збили її хвилю. Наприкінці 1911 р. міністр внутрішніх справ видав спеціальну постанову, спрямовану проти зростаючої еміграції до Аргентини [43]. Офіційно чисельність тих, хто після цього виїжджав, дещо скоротилася, але водночас зросла кількість тих, хто покидав Закарпаття без паспортів, а вони, звичайно, не фігурували у статистиці. У березні 1912 р. газета "Унг" писала, що на прикордонній станції Сянки жандарми затримали 53 чол., уродженців краю, які через Галичину хотіли нелегально виїхати до США. З них 48 осіб були військовозобов'язаними. Газета повідомляла, що різного роду посередники нещадно обирали цих людей. Для нелегальної поїздки за океан потрібно було внести 500-600 корон, з яких 200-300 йшло в кишеню агентам, які таким чином наживалися на кожному емігрантові. Навіть для легального виїзду потрібні були значні кошти. Так, посередник Пал Ямбор у 1904 р. за морську подорож до США від кожного емігранта одержував по 180 корон. За цю суму людині забезпечувалася поїздка до порту Фіуме (Ріска) на Адріатичному морі, проживання тут впродовж двох днів, харчування і лікарське забезпечення на пароплаві [45]. У наступні роки ціни на поїздку досить суттєво зросли. Нелегким був шлях до Америки. Люди їхали на старих, брудних пароплавах, лише б досягти мети.

В кінці 1905 р. для боротьби з нелегальною міграцією угорський уряд організував на Закарпатті нові прикордонні жандармські пости, які були встановлені у Вишньому Вишковому, Ясінях, Міжгір'ї, Нижніх Воротях, Великому Березному та інших. Вищою інстанцією цих жандармських постів були

капітани, чії резиденції знаходились у Мараморш-Сігеті, Мукачеві, Ужгороді [46].

Ні закони, ні покарання не могли зупинити еміграційний потік українців та інших жителів Закарпаття. Сусідство Галичини, "допомога" різних посередників полегшували нелегальну еміграцію. Під приводом ярмарок або великих свят закарпатці брали паспорти, щоб поїхати до Галичини, а звідти відправлялися до Америки. Про розміри порушень еміграційного законодавства свідчать такі офіційні дані: у 1913 р. за його порушення в Угорщині було засуджено 20.000 чол., а всього за три передвоєнні роки – 60.000 чол. [47]. Значну частину поміж них складала закарпатці. Так, у тому ж 1913 р. за порушення еміграційних законів в Ужанському комітаті було покарано 984 чол., у Мараморському – 794, Березькому – 502, Угочанському – 115 чол. Всього на Закарпатті та у сусідніх словацьких комітатах було покарано 4.000 людей [48]. Це цифри спійманих і покараних, бо число тих, хто зумів уникнути покарання, було значно вищим.

Ужанський комітат, де переважну кількість населення становили українці, словаки та угорці, відноситься до тих шести комітатів Угорщини, де еміграція була найбільш інтенсивною. Так, за 1899-1913 рр. виїзд з території комітату на 132,8% перевищив розміри природнього приросту населення [49]. За статистичними даними, українці склали лише 2,2% населення Угорщини. В той же час їх доля серед емігрантів у 1901 р. склала - 4,6%, у 1902 р. вона зросла аж до 8,1%. У 1903 р. - 6,5%. У цілому за 1901-1913 рр. їх доля склала 3,3% від усіх емігрантів країни [50]. Як підкреслював російський консул у Будапешті С. С. Приклонський, втрати Угорщини від еміграції можна порівняти з жахливою військовою катастрофою, бо за перше десятиліття ХХ ст. вони склали 672 тис. найбільш працездатного населення [51]. Ужгородський журналіст Йозеф Тамашші вірно відзначив, що ті сотні тисяч людей, які далеко від батьківщини кривавим потом заробляли свій хліб, є живими свідками того, що угорська держава не в змозі забезпечити свій народ хлібом насущним [52].

Еміграція викликала серйозне занепокоєння правлячих кіл і, в першу чергу, великих землевласників. Крім того, що вона залишала їх без дешевої робочої сили, емігранти

пізнавали школу капіталізму в умовах буржуазної демократії, а тому, повернувшись додому, становили для панівних класів певну соціальну загрозу. Угорський дослідник Лайош Себерені відзначав: "Робітники, що повертаються (з Америки – І. М.), піднімають свідомість тих, що залишилися дома" [53]. Цим він пояснював зріст активності сільськогосподарського пролетаріату. Але це – лише одна сторона проблеми. Не заперечуючи цього, слід сказати, що більш значним був вплив еміграції на спад соціальних виступів народних низів. Зневірившись у можливості покращити своє становище шляхом боротьби, багато простих людей обирало еміграцію. В першу чергу залишали Закарпаття, як і інші регіони, найпрацьовитіші, найрішучіші люди, котрі не могли змиритися з своєю долею. Багато активних учасників страйкових виступів початку ХХ ст. покинули край. Радикальний політик Пал Сенде відзначав, що поміщики, незважаючи на значну втрату дешевої робочої сили, дивилися на зростаючу еміграцію, як на "спускний клапан" аграрних заворушень [54]. Великий угорський поет Ендре Аді з болем, але дуже влучно назвав еміграцію "втікаючою революцією" [55].

Важко визначити загальну чисельність емігрантів із Закарпаття в період включно до першої світової війни, поскільки статистика не враховувала тих, хто виїжджав нелегально. Посилаючись на дані офіційної угорської статистики, В. Ілька пише, що за період з 1899 по 1913 рік із Закарпаття в Америку виїхало 92.412 чол. Разом з тими, що покинули край нелегально, чисельність емігрантів за ці ж роки, за його підрахунками, становить близько 120 тис. чол. [56]. Вважаємо, що ця цифра дещо завищена і аж ніяк не означає чисту втрату населення.

По-перше, за 1899-1913 роки процент реемігрантів в Угорщину складав у цілому 24,3% по відношенню до чисельності емігрантів [57]. За підрахунками В. Ілька, за ці ж роки на Закарпаття повернулося 19.162 чол., або 20 % від числа емігрантів [58]. Процент реемігрантів до краю, дійсно, був нижчим, ніж в цілому по країні. Місцеві органи влади неодноразово повідомляли, що через 2-3 роки після виїзду за кордон додому поверталася дуже мала кількість людей. Так, у 1905 р. на територію Угорщини повернулося 992 українці, в той же час за океан та в сусідні

країни виїхало 7.176 закарпатських українців [59].

По-друге, треба мати на увазі, що за ці ж роки частина тих самих людей, повернувшись додому, з часом виїжджала вдруге, а інколи і втретє. Тобто одні і ті ж особи потрапляли до статистичних звітів по декілька разів.

По-третє, слід брати до уваги, що адміністративні розміри чотирьох комітетів краю були більшими, ніж сучасна територія Закарпаття, а тому цифри еміграційних процесів початку ХХ ст. завищені. Це об'єктивно висуває перед дослідниками певні труднощі. Так чи інакше, десятки тисяч українців та представників інших національностей Закарпаття опинилися далеко за його межами, насамперед у Сполучених Штатах Америки і Канаді, стали постійними жителями цих країн.

Переважаюча маса вихідців із Закарпаття осідала в штатах Нью-Йорк, Нью-Джерсі і, особливо, Пенсільванія. Тут вони наймалися робітниками на великі підприємства, шахти, залізничне будівництво, рідше – на сільськогосподарські ферми. Імігранти не мали відповідної кваліфікації, були слабо організованими і слабо зв'язаними з корінними робітниками. Мовні та культурні бар'єри призводили до особливого значного економічного визиску та приниження. З роками розселення вихідців із Закарпаття по всій території США відбувалося дедалі інтенсивніше. У пошуках роботи, кращих умов праці чи землі імігранти часто змушені були переміщатися в межах країни.

Дещо інші умови життя і праці чекали українських переселенців у Канаді. Ця країна, з великою територією і порівняно нечисленним населенням, на рубежі ХІХ-ХХ століть переживала значне економічне піднесення. У західних степових провінціях залишалися неосвоєними величезні території. До того ж, тут розгорнулося будівництво залізниць, будувались нові підприємства, отже, потреба в робочих руках була значною. Проте більшість вихідців із Закарпаття надавали перевагу США.

Звичайно, у США та Канаді оплата праці і в цілому рівень заробітку були значно вищими, ніж на батьківщині. Так, коли сільськогосподарський робітник дома отримував не більше 1 корони на день, то за океаном заробіток досягав 2-3 доларів, що у кілька разів перевищу-

вало домашній рівень [60]. У 1902 р. голова угорського уряду Калман Селл суму грошей, перераховану емігрантами, оцінював у 100 млн. корон і вельми оптимістично говорив про цей процес. На його думку, саме намагання до більшого заробітку, ніж вдома, штовхало людей на виїзд за океан, і, як свідчать наведені цифри, вони досягли там своєї мети [61].

За повідомленням газети "Унг", за два роки (1900 і 1901) лише через пошту в Ужанський комітат з Америки було переведено 7 млн. 336 тис. корон. До того ж, гроші привозили й ті люди, котрі поверталися додому, тому загальна сума зароблених коштів складала близько 10 млн. корон [62]. Правда, слід мати на увазі, що ця цифра не була чистим заробітком емігрантів, бо потрібно вирахувати їх видатки на дорогу, гроші, які люди взяли з дому, коли відправлялись на чужину.

Одним із наслідків напливу емігрантських грошей став різкий зріст цін на землю. Так, вартість не дуже родючої ужанської землі досягла за один гольд 600-1000 корон [63]. Далеко не всім вдалося заощадити стільки грошей, щоб придбати достатню кількість землі, побудувати нову хату, суттєво покращити своє становище. Більшість людей, повернувшись додому, продовжувала найматись на різні роботи і лише меншість змогла завести власне самостійне господарство. На зароблені гроші вдавалось прикупити невелику кількість землі, розрахуватись з боргами, відбудувати будинок, але, як правило, суттєвого покращення економічного становища для більшості людей не наступало.

Внаслідок промислової кризи у США після 1907 р. дещо зросла чисельність тих, хто повертався на Закарпаття. Це свідчило, що легенда про заокеанський "рай" далеко не відповідала дійсності. Інтенсивність праці, її виснажливості були настільки великими, що фізично здорові люди не витримували більше 2-3-х років і втрачали здоров'я. Частим явищем були нещасні випадки, поскільки були відсутні заходи по техніці безпеки. Рідні часто одержували звістки про трагічні події. У січні 1908 р. ужгородська

газета повідомляла, що внаслідок вибуху на шахті серед загиблих був 21 чол. уродженців Ужанського комітату [64]. У іншому випадку загинуло 300 шахтарів і в підземеллі навічно залишилося 19 мертвих з цього ж комітату.

Хоч і рідко, місцева преса інформувала читачів про життя українських емігрантів за океаном. Так, у Бразилії закарпатці заробляли за день (у перерахуванні на угорські гроші) не більше 75-80 крейцарів, а діти – не більше 20-35 крейцарів. Такою була оплата за виснажливу 14-ти годинну роботу. У разі протесту заробітчан навіть били [65].

Слід підкреслити, що емігранти пізнавали характер капіталістичної праці в умовах буржуазної демократії, а тому, повернувшись додому, становили для панівних класів соціальною загрозою, оскільки їх свідомість і кругозір зростали. Важливе значення мав і той факт, що вони пізнавали більш високий рівень техніки та культури виробництва, привносили їх на рідний ґрунт.

Отже, відхідництво та особливо еміграція населення Закарпаття на рубежі XIX-XX століть стали важливим фактором економічного, соціального та національного життя краю. Вони наклали свій відбиток на всі сфери розвитку, призвели до демографічних та структурних змін, в цілому прискорили утвердження капіталістичних начал. Це була перша хвиля української еміграції за океан, яка злилася з подібними процесами, характерними для Галичини, Буковини та інших українських земель. Саме ця еміграція залишила значний слід, заклала основи створення сильних діаспор українців у США, Канаді та інших країнах американського континенту. Десятки тисяч українців та представників інших національностей Закарпаття стали постійними жителями цих країн, але й по сьогоднішній день їхні нащадки не поривають зв'язків зі своїм народом, бережуть мову, звичаї, релігію та культуру, уважно стежать за нашим життям, радіють тим позитивним змінам, що відбуваються в Україні та у рідному краї.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ілько В. Закарпатське село на початку XX ст. (1900-1919 рр.).- Львів: Вид-во Львів. університету, 1973.- 180 с.
2. Сміян П. К. Революційний та національно-визвольний рух на Закарпатті кінця XIX-початку XX ст.- Львів: Вид-во Львів університету, 1968.- 208 с.
3. Неточасв В. І. Колоніальна політика угорського буржуазного уряду на Закарпатті в кінці XIX ст. і на початку XX ст.// Наукові записки УжДУ. Т. XXXVI.- Ужгород, 1958.- С. 30-54.
4. Puskás Julianna. Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban. 1880-1940.- Bp.: Akadémiai Kiadó, 1982.- 639 l.
5. Закарпатський обласний державний архів (далі ЗОДА), Ф. 772, оп. 2, од. зб. 441, арк. 13 об.

6. A magyar Szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. 2 rész.- Вр., 1904.- 40-43 l.
7. A mezei munkát és mezei munkásokat keresők kimutatása.- Вр., 1897.- 102-103 l.
8. Magyarország földművelésügye az 1907. évben.- Вр., 1909.- 54 l.
9. Illés Imre. A munkásvándorlás Magyarországon// A munkanélküliség elleni küzdelem. 1 sz.- Вр., 1911.- 87 l.
10. ЗОДА, ф. 772, оп. 1, од. зб. 871, арк. 67.
11. ЗОДА, ф. 772, оп. 2, од. зб. 119, арк. 43.
12. ЗОДА, ф. 4, оп. 16, од. зб. 703.
13. ЗОДА, оп. 2, од. зб. 119, арк. 42.
14. ЗОДА, ф. 772, оп. 1, од. зб. 460, арк. 1.
15. Alkotmány.- 1902.- 11 november.
16. ЗОДА, ф. 772, оп. 2, од. зб. 463, арк. 1 об.
17. Az Est.- 1910.- 11 december.
18. Ugocsa.- 1903.- 8 március.
19. Magyar Statisztikai Közlemények. Arstatisztika.- Вр., 1913.- 24 l.
20. ЗОДА, ф. 772, оп. 1, од. зб. 854, арк. 150.
21. ЗОДА, ф. 772, оп. 1, од. зб. 854, арк. 150.
22. ЗОДА, ф. 772, оп. 1, од. зб. 854, арк. 78.
23. ЗОДА, ф. 772, оп. 1, од. зб. 1187, арк. 4.
24. A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. 8 rész.- Вр., 1906.- 244 l.
25. ЗОДА, ф. 772, оп. 2, од. зб. 814, арк. 21.
26. ЗОДА, ф. 772, оп. 1, од. зб. 855, арк. 15.
27. Цит. за кн.: П. К. Сміян. Назв. праця, с. 75.
28. Ілько В. І. З історії селянських рухів на Закарпатті в другій половині XIX ст.- Наукові записки УжДУ.- Т. XXXVI.- Ужгород, 1958.- С. 22.
29. ЗОДА, ф. 151, Т. 17, од. зб. 3347, арк. 1.
30. ЗОДА, ф. 772, оп. 1, од. зб. 764, арк. 13 об.
31. Ugocsa vármegye hivatalos lapja.- 1905.- 4 május.- 17 szám.- 67 l.
32. Цит. за кн.: Коломиєц І. Г. Социально-экономические отношения и общественные движения в Закарпатье во второй половине XIX ст. Т. 1.- Томск, 1961.- С. 341.
33. Magyar Statistikai Évkönyv. Évfolyam XVIII (1910).- Вр., 1911.- 53 l.
34. Puskás Julianna. Op. cit., 462 l.
35. Ibidem.
36. Ibidem, 468 l.
37. Magyar Statistikai Évkönyv. Évfolyam XX (1912).- Вр., 1912.- 67 l.
38. ЗОДА, ф. 772, оп. 2, од. зб. 119, арк. 42.
39. ЗОДА, ф. 245, оп. 3, од. зб. 791, арк. 146.
40. Bereg vármegye hivatalos lapja.- 1909.- 4 március, 9 szám.-. 69-70 l.
41. Puskás Julianna. Op. cit., 135 l.
42. Községi Közlöny.- 1910.- 28 augusztus, 35 szám.- 419-420 l.
43. Ugocsa vármegye hivatalos lapja.- 1912.- 4 január, 1 szám., 4 l.
44. Ung.- 1912.- 3 március.
45. Ungvári Közlöny.- 1904.- 5 május.
46. Сміян П. К. Назв. праця, с. 78.
47. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1913-1914 és 1914-1915 évi évkönyve. XXIII-XXIV. kötet.- Вр., 1915.- 53 l.
48. Сміян П. К. Назв. праця, с. 78.
49. Puskás Julianna. Op. cit., 110 l.
50. Ibidem, 466-467 l.
51. Архів зовнішньої політики Росії, ф. 11-й Департамент 1-5, 1911, оп. 408, спр. 1195, арк. 3.
52. Ungvári Közlöny.- 1904.- 14 január.
53. Szeberényi Lajos. A parasztek helyzete Magyarországon.- Вр., 1907.- 51 l.
54. Szende Pál. A nagybirtok és Magyarország jövője.- Вр., 1911.- 24 l.
55. Ady Endre. Jólások Magyarországról.- Вр., 1936.- 105 l.
56. Ілько В. Назв. праця, с. 130-131.
57. Puskás Julianna. Op. cit., 455 l.
58. Ілько В. Назв. праця, с. 131.
59. Magyar Statistikai Évkönyv. XIII (1905).- Вр. 1906.- 21 l.
60. Magyar Szó.- 1904.- 20 december.
61. Kárpáti Lapok.- 1902.- 29 június.
62. Ung.- 1902.- 20 április.
63. Ibidem.
64. Ung.- 1908.- 5 január.
65. Az Újság.- 1904.- 19 február.